

Dr. O. Tekin Aybaş*

Arşiv: Kil Tabletten Mikrofişe

GİRİŞ

Haberleşme, kayıt tutma ve bugünü yarınlara aktarma dileği insanlık tarihiyle birlikte oluşmuş ve bu dileği gerçekleştirme konusundaki girişimler de insanlık tarihiyle birlikte gelişmiştir. İnsanoğlu, yaşadığı çağın ahlak, görenek ve gelenekleri ile çeşitli sosyal normlarını, değerlerini, kurumlarını ve ilişkilerini, yaşadığı çağın olanaklarından yararlanarak kendisinden sonra geleceklere ve kendisinden uzakta olanlara işaretlerle, duvar resim ve yazılarıyla, kil tabletlerle, papirüs, parşömen, kâğıt ve nihayet mikroform ve manyetik ortamda aktarma arzusunu duymuş ve duymaktadır. Yine insanoğlu, sahip olduğu mal varlığını göstermek ve gerektiğinde kanıtlamak için aynı olanaklardan yararlanarak kayıt tutma yolunu seçmiştir. İnsanlık tarihiyle atbaşı giden haberleşme araç ve gereçleri, yine yapılan girişimleri ve düşünceleri kaydetme ve aktarma arzusu ile gelişmiş, kişilerin, kurumların ve ülkelerin herhangi bir konuyu aydınlatmada, yeniden düzenleme ve kanıtlamada başvurduğu değerli belgeler olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Aslında belli bir mesajı aktarma amacını taşıyan girişimler önce sözlü olarak başlamış ve çeşitli evrelerden geçtikten sonra, yazının, kâğıdın, matbaanın, bireysel kullanılan yazı ve diğer kaydedici cihazların ve bilgisayarların ortaya çıkmasına olanak hazırlamıştır.

İnsanlar düşüncelerini önce sözlü olarak iletmışlerdir. Bir insana ait mesajı başka bir insana götüren üçüncü kişi, yani mesajı taşıyan haberci, ne söylemesi gerektiğini hatırlamasına, daha açık bir deyişle unutmamasına yardımcı olabilecek bir takım objeleri beraberinde götürürdü. Bu hatırlatıcı objelere örnek olarak, **Wampum** adı verilen ve Amerikan Kızılderililerinin para ve süs eşyası olarak kullandıkları boncuklar, **Quipu** adı verilen ve Peru yerlileri tarafından bir yere mesaj gönderilirken habercinin ayrıntıları unutmaması için eline verilen, yer yer düğümlenmiş renkli ipler gösterilebilir.

İnsanoğlu, mesaj iletiminde, hatırlatma objelerinden sonra yine aynı amaca yönelik olarak resim yazısını geliştirdi. Bunlara örnek olarak, Pirene dağlarındaki mağaralarda rastlanan duvar resimleri ile Amerikn Kızılderililerinin huş ağacı kabuklarına ve deri üzerine yaptıkları resimler gösterilebilir. Ne var ki bu mesajların tam olarak hangi anlamda kullanıldıklarını her zaman anlamak mümkün olmamıştır. Yazılı mesajlara geçişte, ideogram yada işaretler kullanarak belgeleme devrinin başlangıcını teşkil eden resimlerden hemen sonra, resimle karışık işaretler kullanılmaya başlanmıştır. Bu işaretler genelde rakam yerine kullanılmıştır. Yapılan resmin bir fikir aktarmak için kullanılmaya başlaması yeni bir devrin başladığını simgelemiştir.

* ODTÜ Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanı.

tir. Bazı medeniyetler resimle fikir iletmede bundan daha ileri gitmemişlerdir. Resimlerin fikirden çok ses tanımı için kullanılmaya başlaması da fonetik devire geçişi hazırlamıştır. Fonetik devir, mesaj iletmede önce tek kelime olarak gelişmiş, daha sonra Çin ve Japon medeniyetlerinde görülen heceler oluşmuş ve Mısır ile Fenike medeniyetleri ile de harf kullanımına ulaşmıştır. Yazı başlangıçta şiir ya da hikaye yazmak amacıyla kullanılmamıştır. Şiirler, ninniler ve hikâyeler nesilden nesile aktararak korunmuşlardır. Yazının asıl kullanılma amacı mesaj iletimi ve belgeleme gereksinimine cevap verme olarak gösterilebilir.

Resim ve işaretlerden başlayıp, kelime, hece ve tek harf aşamasına gelene kadar yazının gösterdiği gelişmelere paralel olarak, insanlığın geliştirdiği bu kaydetme yöntemini uygulamak amacıyla üzerine kayıt yapılacak malzemeler konusunda da arayış içinde olduğu kanıtlanmıştır. Taş satırları kullanmadan başlayıp kâğıt kullanımına gelene kadar insanlığı, güncel ve ileriye dönük mesajlarını belgelemede değişik gereçlerden yararlanmışlardır. Arşiv değeri olan bu belgeleri oluşturmak için kullanılan malzemeleri, devirlerini dikkate alarak yedi ana grupta toplamak mümkündür. Bunlar: Taş, kil, metal, bitki, mum, parşömen ve kâğıt olarak sınıflandırılabilir.

İnsanoğlu, haberleşme ve belgeleme gereksinimlerine cevap verebilmek için akıl almaz arayışlara girmiş, hep daha iyiyi, daha kolayı ve daha ucuzu istemiştir. Nihayet M.S. 105 yılında Çin İmparatoru Ts'ai Lun kâğıdı bulduklarını resmen ilan etmişlerdir. Kâğıt, belli ticaret yollarını takip ederek 950 yılında İspanya yoluyla Avrupa'ya girmiştir. Yine aynı ülke 1150 yılında Avrupa'da ilk kez kâğıt yapımını gerçekleştirmiştir. Bu tarihten sonra gelen ilk yüzyılda kâğıt kullanımı ve yapımı Avrupa'nın hertarafına yayılmıştır. Bu gelişmeler matbaanın icadını da hızlandırmış ve 1440 yılında Almanya'da matbanın kurulduğu resmen ilan edilmiştir.

İnsanlık tarihiyle başlayıp gerek yazı konusunda, gerekse üzerine yazı yazmak için kullanılan gereçlerin oluşumunda izlenen gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan belgelere bakıldığında iki tür yazılı kaynağın varlığı ile karşılaşılacaktır. Bu kaynakları niteliklerine, oluşum ve kullanım amaçlarına göre, 1. Arşiv belgeleri ve 2. Kitap, olarak iki ana guruba ayırmak yerinde olur. Bu ayırma paralel olarak, kitapların organizasyonu ve kullanımından sorumlu olanlara kütüphaneci, arşiv belgelerinin organizasyonundan ve kullanıma sunulmasından sorumlu olanlara da arşivist denilirken, kitapların saklanıp hizmete sunulduğu yerlere de arşiv denilmiştir. Bu ayırımların başka bir sonucu olarak da, arşivcilik ve kütüphanecilik meslekleri oluşmuştur.

Arşiv ve kütüphane arasında kaynaklar ve yöntem yönlerinden beliren benzer ve farklı taraflar nedeniyle sıkı bir ilişki vardır. Arşivin kendiliğinden oluşan kaynağına karşın, kütüphanenin bilgi kaynaklarını değişik yöntemlerle derlemeye yönelik olması bu iki tür çalışmanın farklı yönlerini; derlenen yada biriken malzemenin belli yöntemlere göre sınıflandırılıp hizmete sunulması da benzer yönlerini oluşturur.

Konumuz arşiv olduğu için, kütüphane, kütüphaneci ve kütüphanecilik konularına daha fazla değinilmeyecektir. Konuşmamızın bundan sonraki bölümünde arşiv olgusu başlangıcından günümüze getirilecektir.

ARŞİVİN TANIMI

Arşiv alanında yaptıkları araştırmalarla ve yayınlarla tanınan, İsmet Binar, Mehmet Aldan, Fikret Ar ve bu konudaki yabancı yazarların hemen hepsi, arşivin geçmiş ile bugün arasında bağlantı kurma görevi bulunduğu ve arşiv belgelerinin bir milletin ve devletin varlığını belgeleyen tapu senedi olduğu görüşünde birleşmektedirler. Ayrıca, arşivin devlet, millet ve birey haklarını koruduğu, bir devletin geçmişi ve bugünü dikkate alınması, gelecekte ancak arşivi ile varolacağı görüşünde yine bu kişilerin birleştikleri noktalardandır.

Yunanca'daki **arkheion** ve Latince'deki **archivum**'dan gelen arşiv kavramı; resmi daire, belediye sarayı anlamına gelmekteyse de arşiv kavramı belli bir yönetim dairesine ait işlemi bitmiş evrakın, düzenli bir şekilde bir araya toplanması ve bu belgelerin korunduğu yer anlamında kullanılmıştır. Genel anlamda arşiv, «bir devletin, bir şehrin, bir kurumun veya bir şahsın geçmişine ait belgelerin topluluğudur», diye tanımlanabilirse de, sözü edilen bu belgelere bakan kuruma ve bunları barındıran yerlere de arşiv denmektedir.

ARŞİVİN TARİHÇESİ

«Arşivin tarihi, milletlerin tarihi kadar eskidir» demek yerinde olur. Gerçekçi bir yaklaşımla, korunmuş en eski yazılı arşiv belgelerinin kralların saraylarından ve tapınaklardan derlendiği kabul edilecektir. Gerçekten de, bu tür yerlerden derlenen yazılı belgeler arşiv tarihinin belirgin sembelleri olmuştur. M.Ö. 2000 yılında Mezopotamya'da devlet ve tapınak arşivlerinin bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Eski Mezopotamya'da birçok tapınağın arşivleri olduğu gibi Nippur şehrinde Sümerlere ait tabletlerin saklandığı bir devlet arşivi olduğu bilinmektedir. Hattuşaş'da da M.Ö. 1800-2000 yıllarına ait ve Hititlerin resmi yazışmalarını, anlaşmalarını, kanunlarını ve daha birçok belgelerini sakladıkları büyük bir devlet arşivi ortaya çıkarılmıştır. Mısır'da El-Amarna'da, içinde IV. yüzyıldan kalma çivi yazısı ve devrin diplomasi dili olan Akadça ile yazılmış vesikalar bulunan bir devlet arşivi bulunmuştur.

Eski Yunan ve Romalılar arşive, **grapharrium**, **chartarium**, **tabularum** ve **tabularius** adlarını vermişler ve resmi belgelerini tapınaklarda muhafaza etmişlerdir. Atina'da M.Ö. IV. yüzyılda resmi belgelerin toplandığı bir devlet arşivinin olduğu, yapılan araştırmalar sonucu bugün bilinmektedir. Roma'da ise M.Ö. 83 yılında **Aerarium** diye anılan bir devlet arşiv binası inşa edilmiştir.

Ortaçağ Avrupasında başlangıçta birçok ülkede yazılı belgelere işlem yapma olanağı yaygın olmadığından, ancak Papalık Sarayı ile birkaç Yunan ve İtalyan Piskoposluk merkezinde ve manastırlarda arşivler kurulabilmiştir. Esasen Avrupa'da arşivlerin öncelikle kiliselerde kurulduğu görülmektedir.

Avrupa ülkelerinin, ancak XIV. yüzyılın ortalarından itibaren düzenli arşivlere sahip oldukları ortaya çıkarılmıştır. XVI. yüzyılın başlarından itibaren arşivlerin önemini arttırdığı görülmektedir. Bunun nedeni, feodal yö-

netim anlayışının, arşivleri bir hak doğuran veya bunu kanıtlayan bir senet olarak değerlendirmesi ve bunun yanı sıra, ülke idaresi için de etkili bir araç olarak görmesidir.

Türkler'de de arşivlerin tarihi oldukça eskiye inmektedir. Ortaçağın en ileri milletlerinden biri olan Uygur Türkleri'nin şehirlerinde zengin kütüphaneler, resmi daireler, noterler, gümrük teşkilatı, mahkemeler ve bu kuruluşlarla ilgili yazışma ve belgelerin saklandığı arşivler vardı. Anadolu Selçuklularında da zengin kütüphanelerin ve resmi yazışmaların saklandığı arşivlerin bulunduğu, yapılan bilimsel araştırmalar sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde de Selçuklular ve diğer Müslüman ve Türk devletlerinden gelen eski bir devlet geleneği olarak, daha ilk devirlerden itibaren arşiv fikrinin, yazışmaları koruma duygusunun var olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde arşivler, XVI. yüzyılda yüksek bir seviyeye ulaştı. Osmanlı düşüncesinde kağıt; özellikle yazılı kağıt saygı gösterilen bir kıymet olduğundan belgeler, en küçük müsveddeler bile atılmadan saklanmıştı. Belgeler, sandık, torba, kılıf, muhafaza, atlas kese gibi koruyucular içinde saklanmıştı.

Cumhuriyet Türkiyesinde arşiv çalışmalarının yetersiz olduğu görüşünde birleşilmektedir. Günümüzde, Osmanlı İmparatorluğuna ait tüm arşiv belgelerini bünyesinde barındıran Başbakanlık Arşivi ile, Cumhuriyet Dönemi arşiv belgelerini çalışma kapsamına alan Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı adı altında iki ulusal arşiv örgütü bulunmaktadır. Devlet Arşiv Kanunu çıkarılamamış, Devlet Arşiv Genel Müdürlüğü kurulamamıştır. Ancak Devlet Arşiv Sitesi tamamlanmıştır.

ARŞİV VE MİKROFORMLAR

Bilimsel yayınların her 8 ile 10 yılda bir katlandığı değişik ağızlardan duyurulmaktadır. Arşiv belgelerinin ne denli bir hızla arttığı ise çalıştığımız, hizmet gördüğümüz ve ilişki kurduğumuz kamu ve özel kuruluşların evrak akımı konusundaki şikayetlerinden, toplanan arşiv belgelerinin saklanması ve hizmete sunulmasında karşılaştıkları sorunlardan anlaşılmaktadır.

Kitaplar ve diğer bilimsel enformasyon kaynakları, arşiv belgelerinin tek olmasına karşın birden fazladır. Dünyanın neresinde yayınlanırsa yayınlanırsa bir enformasyon kaynağı, satınalma, değişim ve bağış yoluyla dünyanın dört bir tarafına dağılma, kişisel ve kurumsal kütüphanelere girme olanağına sahiptir. Oysa arşiv belgesi tekdir ve saklanması, tarihi, hukuki, idari ve çeşitli bakımlardan herhangi bir konuyu aydınlatmaya, bir takım hakları belgelemeye ve korumaya yaradığı için zorunludur.

Kitaplar ve diğer enformasyon kaynakları çok değişik şehirlerde, ülkelerde ve kütüphanelerde bulunabildiği için sıkı bir koruma altına alınmaları gerekmez ise de, bir takım kuruluşlar, bunlardan mevcudu azalmış ve değerli olanların mikrofilmelerini alarak muhafaza etme yolunu seçmişlerdir. Arşiv belgeleri ise daha önce de değinildiği gibi tekdir ve korunmadıkları takdirde yok olmaları önlenemez. Bu tür belgeleri, hırsızlara, yangın, sel ve

deprem gibi doğal afetlere karşı korumak zorunludur. Örneğin Hellenistik dönemde Yunanistanda, tahta tabletler, papirüs ve parşömenden oluşan arşiv belgelerinden yangınlar ve diğer doğal afetler sonucu günümüze hiçbirşey kavuşmamıştır. Bu nedenle devletlerin tarihinde son derece önemli yeri olan arşiv belgelerinin düzenli ve güvenilir bir biçimde saklanması ve kulanıma sunulması zorunludur.

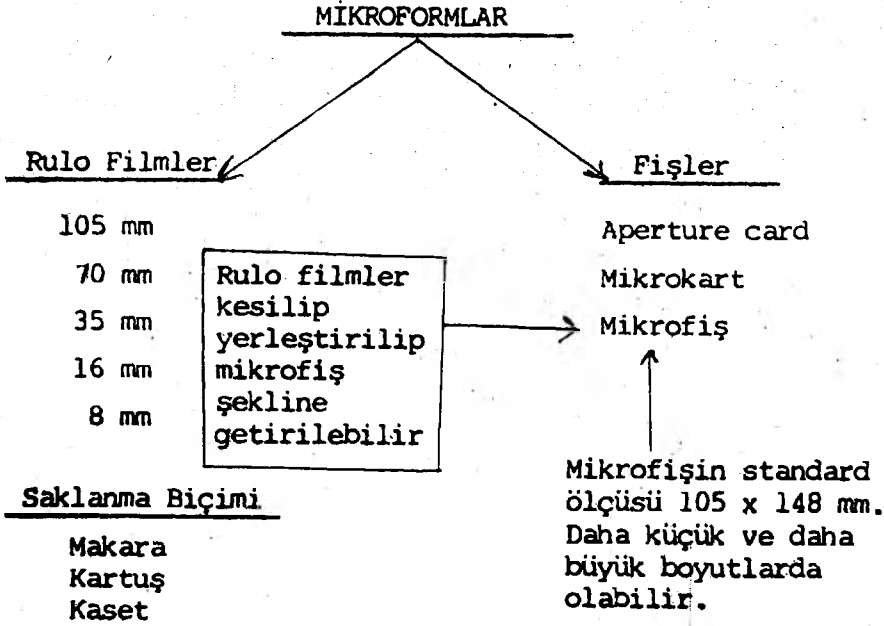
Bu gerçeği gören Batı ülkeleri XIX. yüzyılın başlangıcından itibaren arşiv belgelerini de aslına uygun olarak küçülterek ve istenilen sayıda çoğaltarak saklayabilmek ve tekrar tekrar kullanımlarını sağlayabilmek için genel anlamda mikroform adı verilen bir fotoğraf tekniğini geliştirme yoluna gitmişlerdir.

1839 yılında, İngiltere'nin Manchester kentinde fotoğrafçı ve optik uzmanı **John Benjamin Pancer**, bugünkü mikroform tekniğini bulan insandır. 1852 yılında **Archer** adında başka bir fotoğrafçı aynı tekniği biraz daha geliştirmiş ve 1853 yılında **Pancer**, «Treatise on the Microscope» adlı kitabın mikrofilmini çekmeyi başarmıştır. Geliştirilen bu teknikden 1870-71 Fransız-Alman harbinde yararlanılmıştır. Fransızlar, Paris dışındaki birliklerine, mikrofilmle çekilen bilgileri bir güvercinin ayağına bağlayarak göndermeyi başarmışlardır. Yine aynı tarihlerde, mikrofilmler bir projektörle perdeye yansıtılarak okunması sağlanmıştır. Bu tarihlerden sonra özellikle 20. yüzyılın başından itibaren Amerika Birleşik Devletlerinde geliştirilen mikrofiş tekniği, 1950 lere kadar büyük ölçüde eski ve değerli yayınların korunması için kullanılırken bu tarihten sonra proje, plan ve harita gibi büyük boy belgelerin küçültülerek saklanması ve nakledilmesi için kullanılmaya başlanmıştır. Yine aynı tarihlerde, mikroformların bir bilgi saklama, nakletme ve değerlendirme gereci olarak kullanılması görüşü ağırlık kazanmıştır. Herhalde, mikroformların arşiv alanına kaydırılması da bu tarihlere rastlamaktadır.

Konuşmamızın bu kısmında dikkat ederseniz mikroform ve mikrofilm deyimlerini kullanmaya başladık. Bundan sonraki konuşmamızda karışıklığa meydan vermemek için mikroformların neler olduğunu bir şema ile göstermek yerinde olacaktır.

Mikroform asıl belgenin fotoğraf tekniği ile belli ölçekte küçültülerek rulo film, aperture kart, mikrokart veya mikrofiş şekline getirilmesiyle ortaya çıkan formata verilen isimdir. Rulo film, aperture card, mikrokart ve mikrofiş birden çok mikrofilmin biraraya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Mikroformlar içinde günümüzde en geçerli ve kullanışlı olanı mikrofiş olarak gösterilmektedir. Mikrofiş genelde 105 x 148 mm boyutlarında olup 7 sırada 14 belge olmak üzere toplam 98 sayfa bir mikrofişe aktarılır. Bunun yanı sıra, fişin tepesinde insan gözüyle rahatlıkla okunabilecek ve belgelerin niteliğini içeren tanımı da yer alır. Belli sayıda belgenin mikrofilmini alabilen standard ölçüdeki mikrofişlerin yanı sıra çok yüksek küçültme niteliğine sahip mikrofişlere 5000 sayfaya kadar belge aktarılabilir. Çağdaş teknolojiye paralel bir gelişme gösteren mikrofiş sistemleri sayesinde, proje ve evrak arşivlerindeki bilgilerin güvenle saklanması, kolaylıkla bulunması, süratle çoğaltılması, rahatlıkla taşınması ve bozulmadan gelecek kuşaklara aktarılması mümkün olabilmektedir.

Ülkemizde; özellikle son yıllarda arşivlerin mikrofilme alınması konusunda oldukça hareketli bir ortam oluşmuştur. Gerek kamu kesiminde gerekse üniversiteler ve özel sektör yetkilileri arşiv sorununun bilincine varmışlar, organizasyon ve teknoloji arayışına başlamışlardır. Önemli olan seçilecek sistemin ekonomik olması yanısıra güvenilir olmasıdır.

Özetlemek gerekirse, arşivlerin organizasyonunda ve gelecek nesillere aktarılmasında bir süre için rulo filmler ve rulo filmleri ceketleme yöntemi kullanılmışsa da, günümüzde en fazla ağırlık verilen teknoloji doğrudan mikrofişe çekme yöntemidir. Özellikle, bu teknolojiye kullanılan film sayesinde kimyevi maddeler ile banyo malzemesi kullanımı ortadan kaldırılmış, herhangi bir ilaca gereksinim olmadan kuru sistem ve gün ışığında çekim yapılabilmektedir. Sistemin çalıştırılması için özel eğitimden geçirilmiş teknik elemana bile gereksinim ortadan kalkmıştır. Çekilen filmlerden istenildiği kadar kopya alınabilmektedir. Ucuz projeksiyon makinalarında okunabilmekte ve fotokopi tekniğine sahip cihazlarla kağıt üzerine ve orijinal boyutlarda tekrar basılabilmektedir.

Ne var ki, makina ne kadar marifetli olursa olsun bir araçtır ve belli plan ve programa göre çalıştırılır ve istenilene yerine getirir. Bu nedenle, ülke çapında arşiv politikasını yürütmekle görevli yetkililerin kararlı bir çalışma ortamı hazırlamaları ve arşiv sorununa bir çözüm getirmeleri gerek-

mektedir. Arşiv hizmetlerinin ülke çapında ve belli standartlara göre biran önce gerçekleştirilmesi zorunluluğu bir Devlet Arşiv Kanunu'nun çıkarılması gerekli ve kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu konudaki çalışmaların 1968 yılında başlatılmasına karşın henüz bir sonuca varılamamıştır. Böyle bir kanun, arşiv malzemesinin saklanması, kayba uğramalarının önlenmesini, gerekli koşullar altında korunmasını, gerçek ve tüzel kişilerin, Devletin ve bilimin hizmetinde değerlendirilmesini ve bu belgelerin yeniden oluşumunu denetim ve düzen altına alma esaslarını belli kurallara bağlamalıdır.

Arşiv çalışmalarından beklenen verimin sağlanması, büyük lde evrak ve dosya işlerinin belli sistemlere göre yürütülmesine, başka bir deyimle arşivlik malzemenin denetim ve düzen altına alınmasına bağlı bulunmaktadır. Bu bakımdan evrak ve dosya sistemlerinin bilimsel esaslara dayandırılması gerekmektedir.

Arşiv bir kültür kurumudur. Arşiv belgeleri millet varlığının en değerli hazinesi ve Devlet tüzel kişiliğinin hafızası sayılmaktadır. Bu nedenle bu değerli hazineyi korumak ve kullanıma hazırlamak hepimizin görevidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- 1 — Aldan, Mehmet, «Kamu Kuruluş ve Kurumlarında Arşiv alışmaları», Amme İdaresi Dergisi, X, 1 (1977), 81-106.
- 2 — Aldan, Mehmet, «Türkiye'de Arşiv Sorunu», Amme İdaresi Dergisi, IX, 3 (Eylül 1976), 3-6.
- 3 — Ar, Fikret, Arşivlerin Organizasyonu hakkında araştırma raporu (Ankara: T.C. Başbakanlık, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü), 147-29 (teksir).
- 4 — Ar, Fikret, Kamu Kuruluşları arşivinin düzenlenmesine ilişkin rapor zeti (Ankara: T.C. Başbakanlık Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1971), 11-29. (teksir)
- 5 — Ar, Fikret, Kamu Kuruluşları ve İşletmelerde Uygulanalı Büro Yönetimi Teknikleri (Gen. 2. Baskı. Ankara: S. Yayınları, 1980)
- 6 — Binar, İsmet, «Türk Devlet Arşivi ve Devlet Arşiv Sitesi», TKDB, XXVI, 2 (1977), 74-81.
- 7 — Devlet Arşiv Sitesi. Yayınlayan T.C. Başbakanlık (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1977)
- 8 — Ersoy, Osman, «İngiliz Devlet Arşivi» TKDB, IV, 2 (1955), 121-131.
- 9 — Uslu, F. Yıldız, Türkiye'de Arşiv Sorunu (Ankara: A.. D.T.C.F., 1986) 83. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)